

A NÉMET KALEIDOSZKÓP

HA az ember a régi előítéletekkel eltelve megy ma a németek közé, ha azt a háború előtti tételt tanulta meg, mely szerint: a világnak egyik legpregnansabban kidomborodó nemzeti karaktere a „germán“, melynek legfőbb jellemvonásai a militarizmus, az expanzív imperialista beállítottság, a gögös magabizás, a törhetetlen akarat, mely egyedeinek megbízhatóságán, munkaszere-tetén, alaposságán megvetve lábát, csak egy célt ismer: a világ-hatalmat, — ha valaki ezt az egységes, megdöbbentően éles kontúrú Németországot keresi, azt óriási csalódás fogja érni. A mai Németországban, a mai német társadalomban mindent fog találni, csak lelki egységet nem. Óriási test, melynek minden porcikáját ideges lázak rázzák, nagy gőzkatlan, melyben jövő évszázadok sorsa forr, hatalmas kaleidoszkóp, mely percenként új, meghökkentő, idegen vagy anakronisztikusán ható képeket döbbszent kaotikus egymásután-ban a meglepett néző szemébe: ez a ma Németországa. Paradox ország, melyben letűnt, soha vissza nem térő életformák jóformán átmenet nélkül keverednek össze távoli világrészek importált és talán jövő századok előlegezett, vajúdó elemeivel. Amerika, Oroszország, India és a tegnapi Németország gazdasági, társadalmi, vallási, poli-tikai eszméi kavarnak itt szédületes összevisszaságban.

Az új Németország arcán a legszembetűnőbb jellemvonás az amerikai tempójú munka. Üzletek, irodák, hivatalok, intézmények, gyárak, magánosok, lázas ritmusban és óriási stílusban dolgoznak. Amerika hatása — mert itt kétségtelenül ez jelentkezik a maga eredményre, sikerre, érvényesülésre törekvő gondolatvilágával — Németországban talált a maga legkongruensebb európai talajára.¹ Tipikusan német jellemvonások adták meg ehhez az alapot: a pontosság, a lelki-ismeretesség, kötelességtudás, drilleg menő fegyelem, mely az embert gépalkatrészé tudja átalakítani: mind olyan kellékek voltak, melyek-ből az amerikai szellem befolyására egy varázsütéssel, szinte átmenet nélkül előállt egy mechanizált, racionalizált Grossbetrieb-Németország. Nem túlzunk ezzel az elnevezéssel; a mai Németország leg-sűrűbben használt, legjellemzőbb kifejezése ez a szó: Betrieb. A szervezett, minden feleslegest elhajító, céltudatos, prosperitásra törő, versenyképes munka, mely tökéletes megtestesülését a nagyüzemben találja meg — ez jellemző az új Németországra. S ne gondoljuk, hogy ez az üzemesítés megáll az iparnál; nem: a legmodernebb kórházak,

¹ V. ö. az amerikai hatásra Czákó István cikkét, Magyar Szemle 1931, XI. kötet, 140. 1.

könyvtárak stb., már szinten valami meghatározhatatlan üzemszerűség benyomását keltik az emberben.

Ez a célszerűség és racionalizálás a művészet (építészet, iparművészet) segítségével a „Neue Sachlichkeit“ jelszava alatt — természetesen a maga minden túlzásával — a német ember lakóházába és mindennapi családi életébe is benyomul. Az észszerűség, minden felesleges dísznek, cicomának kerülése, ez az a jelszó, amelynek lobogója alatt rohamosan szorítja ki a lakásból az acélvázon nyugvó bőrdarab a fauteuil-öket, pár sima üveglap a hatalmas csillárokat, s más modern „praktikus“ bútordarab a régi, megszokott „kényelmes“ környezetet. A vendégségbe menő idegen sohase tudhatja, hogy egy ajtón átlépve hipermodern szobában találja-e magát, vagy a múlt századból átmentett ódon bútorok közt, ahol a falon még mindig a kakukos óra tartja számon az idők múlását.

Az új szellem, a lázas, végsőkig feszített munka, a megszakítás nélküli hajsza természetesen visszahat az idegekre és az érzelmi világra is. A ma német embere nagy átlagban fáradt, ideges, egyensúlytalan. Szórakozásaiban is sietnie kell; elmélyednie valami szellemi foglalatosságban, amit a mestersége nem hoz magával, nincs elég ideje. Ha tehát könyv: legyen rövid, vagy izgalmas, érdekes, amit nem lehet letenni; ha színház: legyen látványos, mozgalmas; ha mozi: szenzációs vagy érzelmes; ha sport: idegekremenő; de legjobb mégis a rádió, azt az ember akkor hagyhatja abba, akkor veheti fel, amikor jól esik. Nívós, tartalmas* „nehéz“ szórakozásokhoz csak egy vékony értelmiségi rétegnek kedvéből és idejéből futja. A munkában kifáradt ember változatosságra, felüdülésre éhes: ezért tömi tele esténként és vasárnaponként elsősorban a mozit, kabarét, orfeumot, operettszínházat, kávéházat és vendéglőt, amelyek egyébként szintén tisztában vannak a maguk feladatával. A helyes cél felismerése tükröződik reklámjaikon és hirdetéseiken, melyek reménykeltően villantják a napi munkájában megcsömörlött német szemébe a sokatígérő varázsszót: „Stimmungsbetrieb“. Ami annyit jelent, hogy a gazda feladata magaslatán áll: neki hangulatot kell csinálnia, s ezt üzeme becsületes üzleti alapon hajlandó is szállítani. De minden szórakozási ág népszerűsége eltölpül a weekend-é mellett. Óriási tömegek kerekednek fel már szombaton délután, de legkésőbb vasárnap reggel, hogy egész napjukat a szabadban töltsék. A fiataloknak még csak több alkalmuk van, hogy a szabad természetbe meneküljenek, de az irodák, gyárak, áruházak katakombáiba préselt embernek hat kemény munkanap után ez az egyetlen lehetősége arra, hogy fellélekezzék. Persze ezek a kirándulások mindig társasak, mert a német még ezt is csak megszervezve tudja elképzelni.

Hogy az erkölcs szempontjából ezek a hétfégi üdülések nem mindig kifogástalanok? Igen, ezt már sokan megállapították — és természetesen rosszalólag állapították meg, de a német közvélemény egy része az erkölcs fogalmát is egészen a „Sachlichkeit“ szemszögéből kezdi megítélni. A pajtásházasság például, egyes vidékeket kivéve, hallgatólag szinte szankcionált dolog: a házasság a gazdasági nehézségek miatt mindig ritkább — mondják —, a leányoktól tehát

nem lehet kívánni, hogy lemondjanak az élethez való jogukról. S ezzel az erkölcsi probléma gazdasági és hygienikus síkra tolódik el.

De mit szól mindehhez a vallás? Ha az ember a tömegeket nézi, azt hihetné, mintha a vallásosság nem volna nagyon jellemző vonása a ma németjének. Sokan vannak, akik vallásosnak tartják magukat, de kevesen olyanok, akikben a vallás a formalizmuson túlmenőleg belső tartalmat, életirányító erőt jelentene. Különösen áll ez az új életformák behozójára és terjesztőjére: a városi emberre. Ezeknek száma az ország göliátlépésekben előrehaladó industrializálódása folytán ijesztő mértékben nő és katasztrofálisan duzzasztja a deraszínáltak, tradíciótlanok, elvallástalanítottak tömegeit. Pedig a német természetben van nagy sóvárgás a metafizika után és kétségtelenül sok jele konstatálható az elveszett vallás pótlására induló keresésnek — elsősorban természetesen az intellektüellek között. Innen az a sok szekta, misztikus vallás-erecske, amely a kereszténységet akarja tökéletesebbre alakítani, innen az idegen, legtöbbnyire ázsiai eredetű vallások és filozófiák keletje. A munkába fásult, nihilizmusfenyegette lélek kétségbeesetten keres valamit, amibe megfogódzhatson, amiből életcél, hivatást meríthessen magának. Ez vezetett bizonyos vallásos reneszánszhoz is, mely különösen a katolikus Rajna vidéken konstatálható.

De kétségtelen, hogy a vallásnak s egyáltalán minden eszmének félelmetes riválisa támadt a gépben. Németország mechanizálódása gyors tempóban halad s a technika egyre nagyobb rétegeket von be a maga bűvkörébe. Nem véletlen, hogy a ma Németországának nem Kant vagy Goethe, de nem is Vilmos császár, hanem Zeppelin a nemzeti hőse. Ha az embernek mindig kell egy bálvány, a mai németnek bálványa csak egy gépember lehet. Az sem véletlen, hogy a gépvallás: a kommunizmus Oroszország után ma Németországban a legerősebb. A mechanizálódás folyamata egy óriási méretű proletariátust termelt ki aránylag magas kulturális nívón, megfelelő életigényekkel, de meglehetősen szerény (— csak a mi viszonyainkhoz képest magas—) anyagi színvonalra visszanyomva. Az a doktrína tehát, mely az ipari proletariátust hívja el új világrend megalkotására, gazdasági szempontból is csábítóan kínálkozik. Lelki gátlás, amit le kellene gyűrni? A vallás már kihullott a proletár leikéből, a nemzeti érzést megette a gép (a gépnek nincs hazája), az egyetlen a szociáldemokrata szakszervezeti fegyelem. Ezt nehéz levetni — a drill évszázados iskolája nagyon beevődött a német vérbe —, de azért a kommunista propaganda, amely hihetetlen méretekben tombol, lassan-lassan mégis csak elvonja az elvtársakat a marxista tábortól, amely mindjobban érzi avultságát, de nem bírja dogmatikáját modernizálni. A legsúlyosabb baj, hogy a német munkásság egy részében alig van ösztönös averzió a bolsevizmus falansztervilágával szemben. Előtte a probléma a következő alakra egyszerűsödik: a falansztervilág a robottal, tömegmunkával amúgyis megvan, csakhogy ő most ezért nem kap megfelelő élelnívót, a bolsevizmusban pedig ugyanilyen körülmények között ő lenne a legnagyobb úr.

Ez az ideáltalanság, materialista életszemlélet a kommunista

tömegek mellett jellemző egy bizonyos intellektuális rétegre is, mely írásaiban terjeszti a nihilizmust, az eszmék lekicsinylését, rombolását.

Ezekkel az áramlatokkal szemben friss, ígéretes lendülettel tör előre egy megújított német nacionalizmus. Nem Hitlerékre gondolunk itt, mert a „Nazionalsozialismus” a nacionalista mozgalomnak csak egy hajtása, politikai téren mindenestre legszélsőségesebb és legaggresszívabb képviselője. Az új német nacionalizmus a „Volkstum-Gedanke”-ban és az annak kisugárzásaként minden irányban terjedő új nemzeti gondolkörben, ha szabad e kifejezést használunk, a nemzeti realizmusban jelentkezik leghódítóbban: abban a gondolatban, hogy a nacionalizmusnak nem szavakban és frázisokban kell magát kiélnie, hanem gyökereit realitásokba kell eresztenie. Ilyen realitás elsősorban a szülőföld (ennek ápolását, megismerését, tanulmányozását szolgálja a „Heimatskult”), másfelől a fajta („Volk”) mely a történeti jellegű „nemzet”- és a közjogi „állami-fogalommal szemben élő valóság s amelynek fejlesztése, megszervezése, erősítése egy egészséges nacionalizmus legfőbb feladata. A „saját fajtához” tartozik mindenki, országhatárra való tekintet nélkül, aki a német kultúrközösség tagja: ennek kritériuma pedig a német nyelv. Ez a fogalmazás, mely a békeszerződésekben világérvényességre emelt „nyelv-nemzet”-fogalmat teszi a magáévá, alkalmas arra, hogy a német imperializmust a régi formájában tökéletesen eltüntesse, mert most már nyelvi alapokon — a wilsoni gondolkörben teljes joggal — követelheti, hogy Ausztria és Csehország, valamint Lengyelország németlakta területei békés úton, nemzetközi szankcionálással kerüljenek majd egykor a Birodalomhoz. A katonai imperializmusra való hajlandóság tényleg mintha eltűnt volna a német közvéleményből; a világháború gyászos katasztrófája kiábrándított mindenkit a fegyveres döntés módszeréből s Németország teljes őszinteséggel írja alá egymásután a döntőbírói szerződéseket. Könnyű szívvel teszi, mert tudja, hogy az idő neki dolgozik s amit fegyverrel nem bírt elérni, a világhelyzet fejlődésével — esetleg gazdasági nyomás alatt — békés úton érik majd az ölébe. A militarizmus tehát, mint irányzat, mint célkitűzés teljesen eltűnt a német életből — formái azonban tovább élnek. Nem is csodálható egy katona-néptől, ha egykönnyen nem tud megválni zászlótól, csákótól, rohamsisaktól, medáliától. A jobboldalnak éppúgy megvannak a maguk „frontharcos” szervezetei (Stahlhelm), mint a baloldalnak (Reichsbanner), a „Názi”-k (Hitler hívei) éppúgy egyenruhában, négyes sorokban, zászlókkal és bandaszóval vonulnak fel gyűléseikre, mint a kommunisták. Hogy aztán ez az atavisztikus katonavér egyszer még nem tör-e ki a németégből, ha például a versaillesi határokon túl élő, elszakított németéget békés úton nem tudják magukhoz vonni, az más kérdés.

Mert ezekről lemondani már sohasem fog a német nemzet. Ha a világháború előtt a közvéleménynek csak elszigetelt töredéke volt az, amelyik a „Reich” határain túl élő németégeknek az anyaországgal való egyesítését követelte, tehát a „grossdeutsch-ideológiában” élt, ma már szinte szemlátomást terjed az új nacionalizmus legfőbb tana: hogy minden németajkú ember, bárhol is éljen a világon, a német

nemzet tagja, s hogy ezek közül a ‚Grenzdeuschtum‘-nak, akik a mai Németországgal határos területeken élnek, előbb-utóbb a Birodalomhoz kell csatoltni, az ‚Auslanddeusch‘-oknak pedig, akik egyenként, vagy szigetenként a messze külföldön élnek, a Birodalom köteles teljes határozottsággal abszolút kulturális szabadságot és önrendelkezést kiverekedni. Ez ma már a német közvéleménynek pártkülönbség nélkül vallott nemzetpolitikai alfája, amely immár hivatalos külpolitikai célkitűzés lett. ‚Völkische Einheit* — ez a jelszó, amely előbb-utóbb a németsegre ma még oly jellemző partikularizmust is meg fogja szüntetni.

Ebből kitűnik — amint már fentebb is említettem —, hogy az új német nacionalizmust nem lehet azonosítanunk Hitlerék mozgalomával, a nemzeti szocializmussal. Ez utóbbi mozgalom kétségtelenül ‚völkisch‘ talajon áll, de azon túlmenően nemzeti irányban akarja megoldani a szociális kérdést is, a fasizmushoz hasonló elképzeléssel és diktatórikus úton. Egyik igen kihangsúlyozott és erős népszerűségét biztosító vonása az antiszemitizmus. A tavalyi képviselőválasztások óta produkált hatalmas előretörését nem utolsó sorban a békeszerződések rendelkezései ellen indított éles kampányának, valamint annak köszönheti, hogy a német polgárság politikailag még iskolázatlan és a polgári pártokban csalódva, munkáspártokra nem akarván szavazni, a nemzeti szocialistákkal kísérletezik. A nemzeti szocializmusban jelenleg mindenestre túltengenek a negatívumok. Harc a tőke, munka és vallás internacionalizmusa, az antant-hatalmak zsarnoksága és az ottani bürokrácia túlhatalma, a német nép széttagoaltsága ellen — kétségtelenül olyan jelszavak, melyek tömegvonzásra alkalmasak. De az a sokaság, melyet a régi világból való kiábrándulás hozott össze, talán csak azért gyűlhet átmenetileg egy táborba, mert az újnak, a jövőnek elképzelése annyira körvonalozatlan, hogy mindenki azt képzelheti bele, ami előtte a legtetszetősebb. A cél annyira-mennyire világos: erkölcsi, társadalmi, szellemi, nemzeti megújulás, de a „heroikus tettek“ Németországához vezető utak és módok bizony meglehetősen ködbe vesznek. Lehetetlen elismerés nélkül nézni azt az etikai magasatörést és tettvágyat, mely már szinte vallási színezetű hatalommal vonja büvkörébe különösen a fiatalság lelkét, de lehetetlen az is, hogy fel ne merüljön a kérdés: vajjon képes lesz-e a hitlerizmus kitermelni magából a maga Mussoliniját vagy Kemálját, aki a keze alá simuló nyers energia-anyagot tettekké tudja átalakítani?

Itt van a hitlerizmus jövőjének sarkpontja. Ha az igazi vezér rövidesen fel nem tűnik, a mozgalom újabb és újabb sikereket arathat ugyan koalíció segítségével, legjobb esetben egyeduralgoként esetleg hatalomra is kerülhet, talán még a baloldali front elkeseredett, polgárháborúra is kész ellenállását is legyűrheti, sőt tán a külföld (elsősorban Franciaország) fenyegető beavatkozását is elkerülhetné valami úton-módon, de a legkedvezőbb lehetőségek egész sorának megvalósulása esetén sem igen tarthatná magát sokáig mai vezérgarnitúrájával és mai programjával. Sem a körülmények, sem a vezetők nem olyanok, hogy a hitlerizmus hatalomrakerülése egy új világ azonnali megszületését jelenthetné.

Belpolitikai és gazdasági téren bármilyen irányú radikális lépés azonnal felfedné a nemzeti szocialista tábor ma még nem nyilvánvaló heterogén jellegét s rövidesen oda juttatná a rendszert, hogy a hatalmat terrorisztikus eszközökkel kellene tartania. S a belpolitikában még aránylag sokkal nagyobb a lehetőség új experimentumok végzésére, szervezeti reformok bevezetésére, új utak keresésére, mint a külpolitikában! Vájjon lenne-e türelme a hitlerista választónak, hogy kivárja egy új nemzetközi konstelláció kialakulását, mely elengedhetetlen feltétele annak, hogy Németország gazdasági élete ismét stabilitásba tudjon zökkenni? Ne feledjük el, hogy a tömegek elsősorban a gazdasági bajok, a nyomorúság megszüntetését várják Hitlerék uralomrajutásától. Már pedig a német gazdasági válságot tisztán belső intézkedésekkel — legyenek azok bármilyen újak és zseniálisak — megszüntetni nem lehet. Még akkor is, ha a mai világválság átmeneti jellegű lenne s a gazdasági egyensúly valami csoda folytán egyszeribe helyreállana, Németország kikerülhetetlenül újabb és újabb gazdasági összeomlások felé haladna. A jóvátételt szisztéma olyan megterhelést jelent az országra, mely egymagában véve megakadályozza egy normális élet kifejlődését.

Haladjon tehát bármerre is a német belpolitika útja, alakuljon bármiképp is a társadalom fejlődése, a gazdasági nehézségek miatt és azon keresztül még jóidéig a külpolitikai események fogják a Birodalom sorsát döntő módon befolyásolni. Minden kormány a jóvátételek eltörlésére irányuló külpolitikai akciókban fogja látni legsúlyosabb és legégetőbb feladatát.

A békeszerződések irtózatossá terhekkel raktak ennek a szerencsétlen bűnbak-népnek vállaira, amelyek többszörös revízió után is még mindig olyan megterhelést jelentenek, hogy ha azokat a németek az előírt méretekben bírnák fizetni az utolsó tervbe vett évig, 1988-ig, nemzeti vagyonuk kétharmada menne át idegen kezekre. Természetes, hogy az egész nemzet el van keseredve azon, hogy az ő emberfeletti munkájuk, sőt még unokáik fáradságának eredménye is csak egy részét fedezi a rájuk hárított kötelezettségeknek. A Young-terv revíziója, a jóvátételek törlése tehát kétségtelenül oly kérdés, amelyet a német külpolitika — általános belső nyomás alatt — állandóan kénytelen lesz felszínen tartani. Még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy úgy a Young-terv, mint a békeszerződés egyéb igazságtalannak tartott rendelkezései (Anschluss-tilalom, danzigi korridor stb.), melyeket a német külpolitika sorjában revideáltatni akar, a német közvélemény szerint feltétlenül barátságos úton kell, hogy rendeződjenek. A németiség a „Machtpolitik⁴”-től óvatosan tartózkodik; jog és megegyezés: ezek azok az új szavak, amelyekre a veszített háború megtanította őt. A német lélek e szempontból tényleg nagy változáson ment keresztül.

Nem ilyen nagy a változás egy más téren, amelyre néha büszke utalásokat hallunk: a demokrácia kérdésében. Az letagadhatatlan, hogy a politikai demokrácia egészen a legutóbbi időkig a legmesszebbmenő mértékig biztosítva volt. (Általános titkos választójog, népképviselés, közszabadságok stb.) De a társadalmi demokrácia körül nincs minden rendben. A kasztrendszer a maga teljes merevségében „átmentő-

dött“ az új világba; a különböző foglalkozásoknak s ezen belül a különböző fokozatoknak valóságos hierarchiájuk van, amely még a mi szintén eléggé „felsőtízres“ és „társaságos“ világunknál is szigorúbbnak és merevebbnek látszik. Egy hivatalban pl. a doktor és nem-doktor tisztviselők között láthatatlan kínai fal emelkedik, amely csak a hivatalos érintkezést engedi meg. Igaz, hogy ezzel szemben a szervilizmusnak és bizantinizmusnak nyoma sincs. A címkörség teljesen ismeretlen, de a rangoknak megadják a kellő tiszteletet.

Az érintkezési formák most vannak átalakulóban. Minden ellentétes vélemény ellenére: a német nem udvariatlan és goromba. Sőt idegennel szemben előzékeny és udvarias. Ha eredendő természete szerint nem síma és könnyed mozgású, ezt a hibáját már ismeri és igyekszik rajta segíteni, ha ez nem is mindig sikerül neki. De merevségén is keresztülcsillan jóindulatú készsége, bár nem mindig találja meg a megfelelő formát. Általában az embernek az a benyomása, hogy a háború mintha egy nagy elbizakodottságból rázta volna fel az egész népet s ez most maga körül néz és egymásután ismeri fel más nemzetek olyan jó tulajdonságait, amelyek benne hiányoznak, de viszont meglátja a maga hibáit és igyekszik is róluk leszokni. El kell ismernünk, hogy a németiség nagy önfegyellemmel és impozáns akarattal tör a tökéletesedés felé. Talán egy nemzet sem ismeri el mások erényeit olyan fenntartás nélkül, mint a mai német. Viszont saját tökéletlenségeinek levetkőzésében főleg kettő szembe-tűnő: a már említett törekvés a könnyed mozgás, érintkezési símaság megszerzésére, másodsorban pedig az ízlésre való önnevelés. Érdekes megfigyelni pl., hogy milyen művészi fokra emelték a könyvek külső kiállítását, mennyi ízlésről tanúskodnak az iparművészeti termékek, mennyi impozáns szépséget hozott az új német építőművészet, hogyan szorítják ki a rémes giccseket a lakásokból a művészi képek, hogyan foglalja el a „korrekt öltözet“ felsőfokú kifejezést az „elegáns ruha“ új adekvátja s a női viselet makacs konzervatizmusa is hogy kénytelen engedni lassanként a nyugati sikknek.

Persze semmi sem megy egy csapásra. Minden akció reakciót szül, s minél rajtaütésszerűbben következik be valami újnak a rohama, a sarokba szorított régi annál elkeseredettebben kísérli meg utolsó mentsvárának védelmezését. Már pedig Németországra szünet nélkül zuhog az új benyomások, új irányok áradata: nem csoda, ha a régi világ egyes szigeteken, egyes vonatkozásokban annál makacsabbul és annál szívósabban védekezik. Némelyik vidék életformákban, felfogásban, viseletben, erkölcsökben szinte évszázadokra van — és tudatosan marad is — Berlin, az új világ szimbóluma mögött. Ez a kiáltó egyensúlyozatlanság, frappáns végletesség adja meg a mai Németország alapvető színét. Ilyen végletek mellett aztán nem csoda, ha az egész társadalomban minden forr, minden erjed. Az európai fejlődés szempontjából nem közömbös, hogy ez a nagy forrongás végül is mit fog magából kiérlelni.

MORAVEK ENDRE